

Ondernemersperspectieven Oost Zeeuws-Vlaamse agrariërs

Joanneke Spruijt en Herman Schoorlemmer

Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, onderdeel van Wageningen UR
Lelystad, juni 2015

PPO-RAPPORT 645

WAGENINGEN UR

For quality of life

Ondernemersperspectieven Oost Zeeuws-Vlaamse agrariërs

Joanneke Spruijt en Herman Schoorlemmer

Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, onderdeel van Wageningen UR
Lelystad, juni 2015

PPO-rapport 645

Ondernemersperspectieven Oost Zeeuws-Vlaamse agrariërs

PPO Publicatienr.645

In opdracht van :

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, onderdeel van Wageningen UR
Business Unit Akkerbouw, Groene ruimte en Vollegrondsgroenten

Adres : Postbus 430, 8200 AK Lelystad
: Edelhertweg 1, Lelystad
Tel. : +31 320 291 11
Fax : +31 320 17 41 80 94
E-mail : info.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

© 2015 Wageningen, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO) onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO. Voor nadere informatie gelieve contact op te nemen met: DLO in het bijzonder onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Akkerbouw, Groene Ruimte en Vollegrondsgroenten. DLO is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

Inhoud

Inhoud	3	
Samenvatting		4
1	Inleiding	6
2	Situatie per sector	10
	2.1 Akkerbouw	10
	2.2 Loonwerk	11
	2.3 Melkveehouderij	12
	2.4 Fruitteelt	13
3	Ondernemerschap	15
4	Strategieën	17
	4.1 Groeien	18
	4.2 Specialiseren	20
	4.3 Nevenactiviteiten	21
	4.4 Status quo	22
5	Gewenste overheidsfacilitering	23
	5.1 Verbetering verkaveling en bedrijfsstructuur	25
	5.2 Geen verdere grondonttrekking landbouw	26
	5.3 Ruimte in regelgeving	27
	5.4 Verbetering landbouwverkeer	28
	5.5 Beschikbaarheid zoet water verbeteren	29
	5.6 Verbetering faunabeheer	29
	5.7 Verbetering internet	30
	5.8 Voorkomen beperkingen stikstofgebruik	30
	5.9 Langere pachtduur	31
	5.10 Verminderen concurrentieongelijkheid België	31
6	Synthese	32
	6.1 Perspectief op innovatie en ontwikkeling	32
	6.2 Bouwstenen voor agendavorming	33

Samenvatting

Dit rapport geeft de resultaten van een oriënterend onderzoek naar de toekomst perspectieven die agrarische ondernemers in Oost Zeeuws Vlaanderen voor ogen hebben. Hierbij is verkend of ondernemers concrete mogelijkheden zien, urgentie voor verandering ervaren en of er aanknopingspunten zijn gericht op verbetering van de landbouwstructuur en het stimulerend klimaat voor agrarisch ondernemerschap.

Om hier zicht op te krijgen zijn 10 diepte-interviews gehouden met 'als ondernemend' bekend staande landbouwers. Het betrof bedrijven met akkerbouw, melkveehouderij, fruitteelt, loonwerk en nevenactiviteiten. Daarnaast vonden gesprekken plaats met 7 gebiedsdeskundigen die uit hoofde van hun functie zicht hadden op ontwikkelingen en belemmeringen bij agrarisch ondernemers over de breedte van de regio. De bevindingen zijn getoetst en verder uitgewerkt tijdens workshop in Hulst met een groep geïnterviewden en medewerkers van Provincie Zeeland.

Het onderzoek levert de volgende indrukken:

- Het merendeel van de geïnterviewde ondernemers werkt ambitieus aan bedrijfsontwikkeling en ziet meerdere mogelijkheden, waarbij er op sectorniveau een positief beeld is over de kansen voor akkerbouw en melkveehouderij. De fruittelers ervaren een onzekere toekomst en de bedrijven met een loonwerktak zien in deze tak vooral een ongunstig perspectief.
- Er is geen aanleiding om andere ondernemerskwaliteiten te verwachten ten opzichte van andere regio's. Er zijn volop ondernemers met het vermogen om een bedrijfsstrategie vorm te geven en te realiseren en die relaties en netwerken weten te benutten voor hun doelen. Wel lijkt er een meer dan gemiddelde terughoudendheid te zijn in het delen van bedrijfseconomische resultaten en uitbreidingsplannen en is er weinig draagvlak voor collectief ondernemerschap. Ieder bepaalt bij voorkeur zijn eigen koers.
- Schaalvergroting en intensivering zijn de meest voorkomende strategieën. Het is daardoor niet verrassend dat de grondmarkt onder druk staat. Dat wordt versterkt door grondonttrekking aan de landbouw door externe partijen. Een logische consequentie hiervan is dat er behoefte is aan kennisontwikkeling over het beter benutten van de dure grond via het verbeteren van bodemkwaliteit en precisielandbouw.
- Door de verdergaande specialisatie-ambities van melkveehouderijbedrijven op melkproductie worden de uitruilmogelijkheden met akkerbouwbedrijven verder vergroot. Inplaatsing van veehouderij is daarom kansrijk.
- Er zijn meerdere interessante ontwikkelingen in specialisatie en nevenactiviteiten. Deze zijn sterk gebonden aan individuele ondernemersinitiatieven. Opvallend is dat er weinig verbinding gezocht wordt met België (zowel qua handel als directe stad-land relaties met de stedelijke conglomeraties Antwerpen en Gent).
- De gebiedsdeskundigen geven aan dat er vrij veel bedrijven zijn die stil staan in hun ontwikkeling. De redenen hiervoor zijn erg divers. Soms betreft het bedrijven van ondernemers zonder opvolger die rustig de rit uitzingen. Soms zijn betreft het landbouwers met een bijbaan zonder mogelijkheden of ambitie om het bedrijf verder te ontwikkelen.
- De ondernemers in Oost Zeeuws-Vlaanderen kiezen graag hun eigen pad. Maar in de gesprekken geven ze wel een flink aantal zaken aan die (collectief) aangepakt kunnen worden en waar urgentie op zit gerelateerd aan het realiseren van hun ambities. Hierbij wordt een faciliterende rol van de overheid gezien. De meest genoemde onderwerpen zijn: verbetering verkaveling, beperking grondonttrekking aan de landbouw, knelpunten in en communicatie over regelgeving, verbetering landbouwverkeer, beschikbaarheid zoetwater, verbetering internetbereik en-snelheid in het buitengebied, organisatie faunabeheer, uitgifte grond met langere pachtduur, voorkomen beperkingen stikstofgebruik in relatie tot de uitstoot door de lokale industrie, verminderen concurrentieongelijkheid met België.

Het is helder dat de ondernemers hun eigen plan trekken. Maar dat betekent niet dat er geen rol is voor de overheid gericht op het op niveau houden van een vitale en concurrerende landbouw.

Dit rapport geeft hiervoor de volgende aanknopingspunten:

- In het onderzoek wordt een reeks onderwerpen genoemd die van collectief belang zijn. Voor realisatie hiervan is het noodzakelijk dat er een gedragen agenda 'Landbouw facilitering Oost Zeeuws-Vlaanderen' ontstaat en er richting gegeven wordt aan het zoekproces. Voor het perspectief van de landbouw is het relevant dat ontwikkelingsgerichte landbouwers hierin de

lead nemen in samenspraak met stakeholders bij de voor hen relevante agendapunten. Een faciliterende rol van de provincie om tot deze agenda te komen is hierin wenselijk. Sowieso is er de wens voor een frequenter overleg tussen lokale overheid en landbouw waardoor partijen zich beter in elkaars belangen kunnen verplaatsen.

- Op het gebied van kennisontwikkeling en kennisnetwerken lijkt er vooral animo voor vaktechnische onderwerpen. Deze worden zelf door de sector, aanpalende toeleveranciers en adviesorganisaties opgepakt. Het lijkt waardevol deze te verbinden met bovengenoemde agenda.
- Er is weinig bekend van de grote en zeer diverse groep 'status quo'. Daarnaast is er een grote groep ondernemers gericht op schaalvergroting. Een suggestie is te verkennen met welke incentives, instrumentarium en samenwerkingsvormen een win-win situatie tussen beide groepen kan ontstaan.

1 Inleiding

Provincie Zeeland streeft naar een landbouw met economisch toekomstperspectief en ruimte voor ondernemerschap. Naar verwachting liggen er opgaven voor verbetering van de landbouwstructuur in Oost Zeeuws-Vlaanderen, maar hiervoor is eerst een beter inzicht in de huidige landbouwpraktijk gewenst.

Vraagstelling

- Wat zijn de toekomstperspectieven voor agrarische ondernemers in Oost Zeeuws-Vlaanderen?
- Hoe zou de overheid hun ondernemerschap kunnen stimuleren?

De Provincie Zeeland heeft Wageningen UR-Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO) de volgende hoofdvragen voorgelegd: Wat is het toekomstperspectief voor agrarische ondernemers in Oost Zeeuws-Vlaanderen en in hoeverre is stimulering van het ondernemerschap gewenst en zinvol? De Provincie gaf aan behoefte te hebben aan inzicht in het toekomstperspectief dat de agrarische ondernemers in Oost Zeeuws-Vlaanderen zelf voor ogen hebben, de kansen en belemmeringen die zij zelf ervaren en de rol die ze daarbij zien voor de overheid.

De provincie heeft het beeld dat het verdienvermogen in de regio achterblijft. Zo is er over de periode 2000-2009 in de akkerbouw sprake van een afname in omvang gerekend in NGE (Nederlandse Grootte Eenheden). PPO is gevraagd te onderzoeken of dit samenhangt met een gebrek aan concrete mogelijkheden of een beperkende agrarische structuur. In hoeverre is er urgentie voor verandering bij de huidige ondernemers en is er een stimulerend klimaat voor ondernemerschap, zoals de toegankelijkheid tot stimulerende netwerken, de sociale samenhang en de wettelijke en financiële randvoorwaarden?

Aanpak

- Persoonlijke interviews met ondernemers en gebiedsdeskundigen
- Analyse
- Toetsing en verdieping in workshop met stakeholders
- Bouwstenen voor agendavorming

Op basis van persoonlijke interviews met tien agrarische ondernemers die actief bezig zijn met hun eigen bedrijfsontwikkeling en zes gebiedsdeskundigen wordt in dit rapport een beeld geschetst van het ondernemerschap en de ondernemersperspectieven in Oost Zeeuws-Vlaanderen en de wensen ten aanzien van ondersteuning door de overheid.

Er is met tien bedrijven gesproken: zeven bedrijven met akkerbouw, twee gespecialiseerde melkveebedrijven, twee bedrijven met fruit (waarvan één als hoofdtak), twee met loonwerk (waarvan één als hoofdtak) en drie bedrijven hebben een nog andere nevenactiviteit. Er is niet gericht op een volledig representatieve steekproef, wel op herkenbaarheid en relevantie voor het gebied Oost Zeeuws-Vlaanderen. De bedrijven zijn geselecteerd via verschillende netwerken waarbij gezocht werd naar ondernemers die nadrukkelijk bezig zijn met bedrijfsontwikkeling.

De zeven gesproken gebiedsdeskundigen hebben uit hoofde van hun functie zicht op ontwikkelingen en belemmeringen bij ondernemers over de breedte van de regio. Het betrof de Kavelruilcoördinator Oost Zeeuws Vlaanderen, een programmamanager van de Gemeente Hulst, de Provinciaal secretaris en relatiebeheerder van ZLTO voor Zeeland, de huidige en de voormalige voorzitter ZLTO afdeling Hulst, de voorzitter van het ZAJK en een relatiebeheerder van een bank. Er was sprake van een oriënterend onderzoek waar op voorhand geen richtingen en perspectieven werden uitgesloten. Daarom is gekozen voor open interviews (keukentafelgesprek) ondersteund door een gestructureerde interviewhandleiding.

De resultaten van de interviews zijn geanalyseerd en tijdens een workshop (Hulst, 24 april 2015) met enkele provincie medewerkers en een aantal geïnterviewde ondernemers en gebiedsdeskundigen getoetst en verdiept.

Leeswijzer

Dit rapport schetst in de hoofdstukken 2, 3 en 4 achtereenvolgens de situatie per sector, een beeld van het ondernemerschap en de gekozen strategieën die in de interviews naar voren kwamen. Hoofdstuk 5 gaat in op gewenste overheidsfacilitering. Hoofdstuk 6 sluit af met een synthese en aanbevelingen voor agendavorming. Het rapport is geïllustreerd met slides die gebruikt zijn tijdens de workshop in Hulst. Hierdoor kan een lezer met weinig tijd in kort tijdsbestek een goed beeld vormen van de resultaten.

2 Situatie per sector

2.1 Akkerbouw

De ondervraagde akkerbouwbedrijven verbouwen nu tussen de 50 en meer dan 300 ha, in de meeste gevallen ongeveer 100 ha. Het betreft meestal de traditionele akkerbouwgewassen (aardappelen, graan, uien, mais, suikerbieten, bruine bonen en vlas). Ook worden er wortelen, cichorei, pootaardappelen, graszaad, plantuien en op beperktere schaal quinoa, Miscanthus en zeegroenten geteeld. De geïnterviewden benoemen dat voor (tafel)aardappelen en uien Nederland de beste afzetmogelijkheden biedt. Peen uit dit gebied wordt vooral in België afgezet in plaats van in de Noordoostpolder. Ook gaan er aardappelen naar Belgische fritesfabrieken, maar deze aardappelen brengen minder op dan de tafelaardappelen op de Nederlandse markt. Er wordt volop gezocht naar het optimale moment van leveren om de beste prijs te krijgen.

De financiële resultaten van de akkerbouwgewassen zijn van jaar tot jaar wisselend: de laatste één-twee jaar slecht, vooral de aardappelen moesten soms beneden de kostprijs worden verkocht. De jaren daarvoor waren de resultaten beter. Na goede jaren kan er geïnvesteerd worden. De afgelopen minder goede jaren belemmeren de investeringen. Bij areaaluitbreiding lopen de ondernemers tegen grondprijzen aan die de afgelopen 10 jaar sterk zijn gestegen. Grondprijzen waren relatief laag in Oost Zeeuws Vlaanderen, maar zijn door de grote druk op de grondmarkt nu meer op een gemiddeld Nederlands niveau beland. Hoewel de resultaten in de akkerbouw van jaar tot jaar wisselen, wordt over het algemeen een stijgende lijn ervaren. Zes van de zeven bezochte akkerbouwers hebben er een neventak of een baan bij en zijn daardoor financieel niet volledig afhankelijk van de akkerbouwinkomsten.

Akkerbouwbedrijven die te maken hebben gehad of nu te maken hebben met bedrijfsverplaatsing geven aan dat een zeer ingrijpend proces is. Dit geeft een jarenlange onzekerheid en remt het maken van nieuwe plannen maken of het doen van investeringen. Het belemmert het ondernemerschap en het bedrijf staat dan een paar jaar stil.

2.2 Loonwerk

Er is een behoorlijke sanering onder loonwerkers. De markt staat onder druk, door de komende ontpoldering is weer minder grond te bewerken en er is veel concurrentie op prijs. Klanten zijn veelal kleinere bedrijven die zelf geen mechanisatie hebben en geen opvolger hebben. Deze kleine akkerbouwbedrijven worden steeds meer overgenomen door grote. Als ze wel een opvolger hebben gaan ze al gauw zelf investeren en kopen dan bijvoorbeeld makkelijker zelf een combine. De bezochte bedrijven met loonwerk hebben gezien de scherpe concurrentie geen uitbreidingsplannen. Versleten machines zullen wel vervangen worden, maar er wordt niet verder geïnvesteerd in loonwerk. De aandacht wordt gericht op de andere bedrijfstak.

2.3 Melkveehouderij

De bezochte melkveebedrijven hebben jaren geleden hun bedrijf in Brabant met melkvee en varkens moeten verkopen en zijn hier opnieuw met melkkoeien begonnen. De grondprijs was hier toen gunstig vergeleken bij de rest van Nederland. Ze hebben sterk geïnvesteerd in de toekomst (melkkoeien, melkquotum, stallen, melkinstallatie, mestscheider) en kunnen nu zo'n 500 koeien melken met hun bedrijfsopvolgers. Er vindt veel grondruil plaats met akkerbouwers waarbij de mais in het bouwplan van akkerbouwers meedraait en de mest aan hen geleverd wordt. Zeeuws-Vlaanderen is een gunstige locatie voor melkveehouders: er is een mesttekort en er is veel land van akkerbouwers beschikbaar waarmee je kunt ruilen. Er is veel vraag naar vaste mest (potstalmest en de dikke fractie na de mestscheiding), omdat die erg gunstig is voor de organische stofvoorziening. De geïnterviewde melkveehouders zijn tevreden over de huidige financiële resultaten.

2.4 Fruitteelt

De financiële resultaten van het grootfruit zijn al jaren slecht volgens de geïnterviewde fruittelers. Als individuele teler kun je weinig invloed uitoefenen op de grootschalige afzet en prijsvorming van het grootfruit. Het grootfruit wordt op de Nederlandse fruitveilingen afgezet. De Russische boycot van Nederlands fruit heeft de prijsvorming sterk nadelig beïnvloed. Beide fruittelers geven aan dat ze de mogelijkheden om fruit op de nabijgelegen Belgische fruitveilingen af te zetten misschien toch eens beter moeten onderzoeken.

Een zeer groot fruitbedrijf heeft er sinds de start ruim 20 jaar geleden boomgaarden bijgekocht en er is nieuw aangeplant op nieuw aangekochte percelen. Een paar jaar geleden is een grote nieuwe schuur gebouwd. Mede vanwege minder rooskleurige toekomstverwachtingen in de fruitsector is er nog geen bedrijfsopvolger in beeld. Met de aanplant van kersen en de huisverkoop hiervan is er wel een betere grip op de afzet (o.a. aan Antwerpenaren), maar dit draagt slechts beperkt bij aan het totale bedrijfsresultaat.

Het bedrijf dat appels en peren naast akkerbouwgewassen teelt heeft vanwege de slechte resultaten onlangs de helft van het boomgaardareaal gerooid en er tijdelijk graan ingezaaid.

Toekomstbeeld ondernemers

- Gunstig voor akkerbouw en melkveehouderij
- Ongunstig voor loonwerk
- Onzeker voor fruitteelt

Samengevat komt uit de gesprekken een gunstig beeld naar voren voor de akkerbouw en melkveehouderij. De financiële resultaten bieden voldoende perspectief voor de toekomst. Deze ondernemers zien de toekomst positief in, willen doorgaan op de ingeslagen weg en er blijkt dus geen urgentie tot verandering. De bedrijven met een loonwerktak zien een ongunstig perspectief en de fruitteeltbedrijven zijn terughoudend. Voor deze bedrijfstakken is er wel sprake van urgentie. De bedrijven met loonwerk en het bedrijf met fruit als neventak richten zich daarom al op de andere bedrijfstak. Voor het fruitbedrijf is de toekomst onzeker en kan bedrijfsopvolging moeilijk worden.

De gesprekken geven het beeld dat de economische resultaten van de verschillende agrarische sectoren in Oost Zeeuws Vlaanderen en de urgentie tot verandering niet anders zijn dan in andere landbouwregio's.

3 Ondernemerschap

- Goede strategievorming
- Goed vakmanschap
- Veel samenwerking onderling en met afnemers
- Proactieve houding

Veel van de bezochte bedrijven hebben de afgelopen jaren een grote groei doorgemaakt. Er is veel geïnvesteerd in grond, machines en gebouwen om voldoende toekomstperspectief voor opvolgers te hebben. Bij de meeste ondervraagde bedrijven is er bedrijfsopvolging gerealiseerd of in gang gezet. De bezochte ondernemers hebben een duidelijke strategie voor de toekomst. Er wordt veel samengewerkt tussen collega's onderling, tussen akkerbouwers en veehouders, met afnemers en overheden. Wat opvalt in de gesprekken is dat deze ondernemers een proactieve houding hebben en zich zeer bewust zijn van het hebben van goede relaties. Dat betreft zowel het zelf regelen van de afzet en het afstemmen van de afzet met afnemers, als het zelf op gemeenteambtenaren afstappen om vergunningen voor elkaar te krijgen. Collega's onder elkaar en akkerbouwers en veehouders werken vooral samen door grondruil en mestafname.

Wat betreft kennisontwikkeling en -uitwisseling blijkt uit gesprekken met gebiedsdeskundigen dat er in deze regio veel bedrijven zijn die deelnemen aan Veldleeuwierik (hierin werken akkerbouwers en verwerkende bedrijven samen om de duurzame productie van de akkerbouw te stimuleren), wordt er energie gestoken in projecten als High Tech Sensing en wordt de DLV voor advisering ingeschakeld. Voor vaktechnische bijeenkomsten die met name door CZAV, DLV, en ZLTO georganiseerd worden is de opkomst soms erg hoog, ook onder jongere ondernemers. Het gaat dan om onderwerpen als bodem, niet kerende grondbewerking, zoet water en gewasbescherming of automatisering en precisielandbouw. Volgens een relatiebeheerder van een bank zijn Oost Zeeuws Vlaamse akkerbouwers meer dan gemiddelde ondernemend. Ze scoren vaktechnisch goed qua kg opbrengsten en kwaliteit, hebben een goede strategische visie en commercieel gevoel en kunnen goed communiceren met de handel. Dat facet van het ondernemerschap is in Oost Zeeuws Vlaanderen goed ontwikkeld. Wat zowel uit gesprekken met ondernemers als gebiedsdeskundigen naar voren komt is terughoudendheid met betrekking tot het delen en uitwisselen van economische resultaten en het

zoeken naar samenwerking voor bijvoorbeeld het opzetten van een werktuigencoöperatie. Vooral zakelijke besprekingen over grond liggen hier erg gevoelig.

Uit het onderzoek komt het beeld naar voren dat het ondernemerschap in Oost Zeeuws Vlaanderen niet beter of slechter is dan in andere regio's. De verschillen in ondernemerschapskwaliteiten van ondernemers binnen de regio zijn wel groot, ook binnen de groep ondervraagde ondernemers. Maar ook in andere regio's komen dergelijke grote verschillen voor. Een te noemen onderscheidend cultuurverschil ten opzichte van andere regio's zou de terughoudendheid in het delen van bedrijfseconomische informatie en in onderlinge zakelijke samenwerking kunnen zijn. Dit sluit aan bij de gevoeligheid om over grond te praten vanwege de relatief grote druk op de grondmarkt in deze regio. Wat betreft de afzet van producten is er weinig focus op België (alleen peen en frites-aardappelen) en er is ook nauwelijks samenwerking met Belgische collega's. Enkele gebiedsdeskundigen geven aan dat hiermee kansen blijven liggen, maar geven niet goed aan wat die kansen dan zijn. Opvallend is dat er door de ondernemers geen kansen genoemd worden direct gerelateerd aan nabij gelegen stedelijke gebieden (Antwerpen, Gent) en havens (kringlopen, biobased).

4 Strategieën

- Groeien
- Specialiseren
- Nevenactiviteiten
- Status quo

Op basis van de gesprekken zijn in het gebied Oost Zeeuws-Vlaanderen bovenstaande vier hoofdstrategieën bij agrarische ondernemers te onderscheiden.

4.1 Groeien

De meeste akkerbouwbedrijven zien kansen om het akkerbouwinkomen te vergroten door areaaluitbreiding, intensivering en uitbreiding in eigen bewaarcapaciteit. Bij intensivering worden er relatief meer hoger salderende gewassen als aardappelen, uien, wortelen, bloembollen of groentegewassen geteeld. Areaaluitbreiding met laagsalderende gewassen als graan, bruine bonen en vlas is economisch niet aantrekkelijk vanwege de hoge grondkosten, alleen met hoger salderende gewassen wordt de investering hiervoor terugverdiend. Eigen bewaarmogelijkheden leveren meestal een betere verkoopprijs op en maken je sterker t.o.v. de afnemer: hij bepaalt niet langer het tijdstip waarop je rooit en levert. Je kunt onder slechte oogstomstandigheden eerst drogen en hoeft dan niet direct te verkopen.

De melkveehouders zien vooral kansen in de afschaffing van de superheffing en willen zoveel mogelijk liters melken tegen een zo laag mogelijke kostprijs. Ze willen sterk specialiseren op het melkvee en het bewerken van het grasland en het telen van de maïs uitbesteden aan loonwerkers en akkerbouwers. Daarbij wordt overwogen om het jongvee elders te gaan huisvesten.

4.2 Specialiseren

bijvoorbeeld:

- Teelt en handel in pootaardappelen
- Grootschalige afzet aardappelen en uien aan retail
- Biologisch telen
- Zilte teelten en levering aan toprestaurants

Een andere belangrijke strategie is specialisering in bepaalde teelten en het zoeken naar meerwaarde in de keten. Voorbeelden zijn bedrijven die zich gespecialiseerd hebben in de teelt en handel in pootaardappelen en de grootschalige teelt, verpakking en afzet van aardappelen en uien aan retail. Vooral voor bedrijfsopvolgers van akkerbouwbedrijven met een beperkte bedrijfsomvang wordt het interessant om meerwaarde te creëren op een beperkt areaal. Zo heeft een jonge ondernemer een goed draaiend biologisch bedrijf weten te realiseren. Een andere jonge ondernemer specialiseert zich in de teeltontwikkeling van zilte groenten en aardappelen en levert aan toprestaurants. Hij wijst er op dat een levering van een exclusief product in kleine volumes leveren een tijdje interessant kan zijn, maar het zijn wel marktniches. Zodra de productievolumes worden opgeschaald is het exclusieve eraf en krijgt men er geen goede prijs meer voor.

4.3 Nevenactiviteiten

- Nevenbanen en -functies
- Neventakken, bijv.:
 - Rondleidingen, ontvangen en laten proeven
 - Uitzendbureau
 - Planten, oogst en afzet van Miscanthus

Een groot deel van de akkerbouwers heeft er een baan of bestuursfunctie bij. Vaak betreft dit werk in de agrarische sector.

Ook zijn er op verschillende bedrijven neventakken. Bijvoorbeeld:

- Op een akkerbouwbedrijf worden al jarenlang bezoekers ontvangen, vaak gecombineerd met andere toeristische activiteiten in de omgeving. Hiervoor zijn nu ontvangstfaciliteiten gebouwd en dat heeft geleid tot momenteel duizenden bezoekers per jaar. Er zijn veel variaties in arrangementen mogelijk: van rondleidingen, zilte groenten proeven tot lunches en groepsbijeenkomsten.
- Een groot fruitteeltbedrijf is een uitzendtak begonnen om Poolse medewerkers buiten het fruitoogstseizoen bij collega's te kunnen laten werken. Het gaat om laaggeschoold werk als loonwerk, transport en werk in de haven.
- Na enkele jaren ervaring met de Miscanthus teelt heeft een ondernemer een BV opgericht die zich richt op de vermeerdering, de aanplant, oogst en afzet van het product. Er is een plantmachine ontwikkeld, er zijn wortelstokken aangekocht en er is al veel Miscanthus aangeplant, niet alleen in Zeeuws-Vlaanderen, maar ook verder in Nederland, België en Duitsland. Er is veel energie gestoken in het zoeken naar afzetmogelijkheden van het product, maar dit begint vruchten af te werpen: bij een papierfabriek kan men nu voor jarenlang afzet van Miscanthus garanderen voor verwerking tot hygiënapapier. Het areaal kan naar 100 ha uitgebreid, waarvoor de afzet gedurende 10 jaar verzekerd is. Van over de hele wereld komen vragen over de teelt en afzet van het gewas.

4.4 Status quo

De geïnterviewde ondernemers zijn allemaal actief bezig om hun bedrijf verder te ontwikkelen. Uit de gesprekken met de gebiedsdeskundigen, die een breder beeld hebben over de hele regio Oost Zeeuws-Vlaanderen blijkt dat er ook een vrij grote 'status quo' groep is. In de workshop werd verondersteld dat dit waarschijnlijk een meerderheid van het aantal bedrijven betreft. Dit zijn bedrijven die stil staan in hun ontwikkeling. De redenen hiervoor zijn erg divers, elk bedrijf heeft zijn eigen verhaal. Het kan zijn dat er geen mogelijkheden zijn voor ontwikkeling maar ook dat er geen behoefte is aan verdere ontwikkeling. Het betreft hier onder andere akkerbouwers die er een baan bij hebben en niet verder kunnen of willen groeien om het behapbaar te houden qua arbeid. Ook zijn er ondernemers zonder opvolgers, die op termijn gaan stoppen en het bedrijf soms tot op zeer hoge leeftijd willen blijven voortzetten zonder dat ze willen investeren of nieuwe toekomstplannen willen maken. Verder zijn er bedrijven die het niet gaan redden vanwege de te kleine omvang, het gebrek aan specialisme of neveninkomsten. De grond van de stoppers wordt overgenomen door de groeiers en de bedrijfswoningen komen soms leeg te staan.

Uit deze 'status quo' groep komen weinig innovatieve en ondernemende activiteiten naar voren. Vaak is het op dezelfde wijze continueren van de bedrijfsvoering zonder vernieuwingen uit te voeren een (al dan niet door omstandigheden gedwongen) bewuste strategie. Er is geen standaard wijze van externe beïnvloeding om deze strategie te veranderen. Hoewel deze bedrijven niet bijdragen aan een stimulerend ondernemersklimaat, zijn dit naar verwachting wel de bedrijven die op termijn gaan stoppen en dan mogelijkheden bieden voor uitbreiding van andere bedrijven.

5 Gewenste overheidsfacilitering

Wat kan de overheid betekenen?

- Ondernemers bepalen eigen koers
- Wel behoefte aan facilitering
- Collectief agrarisch belang

13

Grote lijn in de gesprekken is dat de ondernemers hun eigen pad kiezen en zelf kijken wie of wat ze daarbij nodig hebben. Er is geen behoefte aan een overheidsstimulans om een bepaalde richting op te gaan. Daarbij zijn er wel een aantal zaken die verbeterd kunnen worden, waardoor het speelveld om te ondernemen op niveau blijft.

De rol van de overheid ziet men vooral als faciliterend voor zaken met een collectief belang voor de hele regio en waarmee het perspectief en concurrerend vermogen van meerdere Oost Zeeuws-Vlaamse agrariërs gediend is.

Gewenste overheidsfacilitering

- Verbetering verkaveling
- Geen verdere grondonttrekking landbouw
- Ruimte in regelgeving
- Verbetering landbouwverkeer
- Beschikbaarheid zoet water verbeteren
- Verbetering faunabeheer
- Verbetering internet en GPS systemen
- Voorkomen / omgang met beperking stikstofgebruik
- Langere pachtduur
- Verminderen concurrentieongelijkheid België

Uit de gesprekken komen bovenstaande punten naar voren, waar de overheid een faciliterende rol in kan vervullen. In de volgende pagina's wordt hier verder op ingegaan.

5.1 Verbetering verkaveling en bedrijfsstructuur

De grootste bedreiging voor akkerbouwers is de enorme druk op de grondmarkt. Oorzaken hiervan zijn de havenuitbreiding in Antwerpen, waardoor Belgen hier grond zoeken, de plannen voor de ontpoldering van de Hedwige polder, de toekomstige havenuitbreiding van Zeeland Seaports, toename van natuurgebieden, geplande kassenbouw, wegverbredingen en de toenemende verplichtingen t.a.v. grondgebondenheid bij de veehouderij. Dit vormt een belangrijke belemmering voor de vele akkerbouwers met een groeistrategie. Door de enorme grondhonger worden er erg hoge prijzen voor de grond betaald. Door de angst voor eventuele verdere onttrekking van landbouwgrond voor infrastructurele projecten of natuur wordt deze druk verder versterkt.

Voor bedrijven die zo in de knel liggen of komen te liggen door havenuitbreidingen, natuurgebieden, kassenbouw, woonkernen en andere infrastructurele projecten zijn goede kavelruilmogelijkheden of bedrijfsverplaatsingen gewenst.

Op sommige locaties heeft de laatste ruilverkaveling al tientallen jaren geleden plaatsgevonden. In de tussentijd is er veel veranderd, waardoor de verkaveling her en der verslechterd is. Een goede verkaveling verbetert de bedrijfsstructuren. Periodiek zou kavelruil opnieuw bekeken moeten worden, bijvoorbeeld om de 10 jaar.

De Provincie kan dit via het Kavelruilbureau goed faciliteren. Dat is zeer waardevol omdat er een derde faciliterende partij is in de onderhandelingen. De kans van slagen bij ruilverkavelingstrajecten is groter als er de overheid zelf ook een deel ruilgrond heeft te bieden. Dat geeft een goede spanning, omdat men daar ook wat van wil hebben en niet achter het net wil vissen.

Sommige ondernemers zijn goed te spreken over het Kavelruilbureau, anderen geven echter aan dat zij liever zelf hun grond en/of bedrijf ver- en aankopen.

5.2 Geen verdere grondonttrekking landbouw

Angst voor verdere ontpoldering remt bedrijven om zich te ontwikkelen. Om deze onzekerheid bij het vormen van ondernemingsstrategieën en de onrust op de grondmarkt weg te nemen, werd de wens geuit dat de overheid aangeeft dat er geen verdere aanslag op het landbouwareaal zal worden gedaan. Het is echter de vraag of de overheid dit zal kunnen waarmaken.

In opdracht van Rijkswaterstaat wordt in 2015 een MKBA analyse uitgevoerd naar wisselpolders. Ophoging van polders is vanwege de verhoging van de zeespiegel gewenst. Het Land van Saeftinghe kan bijvoorbeeld vrij gemakkelijk weer ingepolderd worden, omdat dat op sommige plekken al erg hoog ligt. Zo zou in de toekomst ook de Hedwigepolder weer opgehoogd kunnen worden, waarbij men een andere polder weer laat onder lopen. Iets wat natuur was weer aan de landbouw geven, zal maatschappelijk niet makkelijk zijn.

5.3 Ruimte in regelgeving

Provincie en gemeenten zouden de agrarische sector bij regelgeving meer ontwikkelingsruimte kunnen geven. Soms zijn er gemeentelijke beperkingen t.a.v. het bouwblok of mogen er geen twee bedrijfswoningen op één erf worden geplaatst. In de gemeente Terneuzen is bij diverse bedrijfswoningen de agrarische bestemming omgezet in particuliere bestemming. Dat roept vragen op over de mate waarin agrarische activiteiten als kans worden gezien.

Door veel bedrijven wordt de regelgeving als belemmering ervaren. Vergunningentrajecten zijn moeizaam, langzaam en erg kostbaar. Vooral diegenen die een neventak wilden of willen opzetten of uitbreiden stuiten tegen zeer moeizame en trage vergunningsprocessen aan, omdat hiermee een nieuwe functie aan het buitengebied wordt gegeven. Voor horeca en huisvesting in het buitengebied en het inlaten van zout water zijn nog geen regels opgesteld, waardoor het vele jaren kan duren voordat de plannen verwezenlijkt kunnen worden. Meerderen geven aan dat overheidsinstanties bureaucratisch werken en te weinig kennis hebben van de agrarische praktijk.

Een melkveehouder ziet onduidelijkheid over de PAS ammoniak regeling als een mogelijke bedreiging. Deze PAS regeling moet namelijk nog door de Tweede Kamer. Nu gaat elke provincie er anders mee om. Er worden nu relatief makkelijk natuurbeschermingsvergunningen verkregen, maar men hoopt dat de provincie daarmee niet te laks is geweest, zodat er later problemen kunnen ontstaan als natuurbeschermingsorganisaties er achter aan gaan zitten.

Als ambtenaren beter in gesprek zouden komen met ondernemers en komen kijken op het bedrijf, zullen zij meer betrokken zijn bij de zaak en zal hun werk ongetwijfeld ook leuker worden dan dat zij de zaak vanuit een dossier moeten behandelen.

Door het ZAJK wordt om het jaar een stagedag georganiseerd voor provincie ambtenaren. Er wordt geluncht en gewerkt en men praat over het ondernemerschap. Dit is dus al een stimulerend initiatief. De gemeente Hulst geeft aan dat frequenter overleg met ZLTO Hulst nodig is om goed met de agrarische sector mee te kunnen denken.

5.4 Verbetering landbouwverkeer

Voor boeren en loonwerkers is het zowel belangrijk dat de diverse percelen goed te bereiken zijn als dat er onveilige situaties voorkomen worden. Veel landbouwverkeer moet door woonkernen, waar vaak wegversmallingen zijn gemaakt. Die wegversmallingen zijn natuurlijk nodig voor de veiligheid, maar het houdt erg op en hierdoor ontstaan toch ook weer onveilige situaties. Bij de plannen voor verbreding van een provinciale weg is jarenlang gepleit voor parallelwegen, maar uiteindelijk komen die er toch niet, met alle gevolgen voor de verkeersveiligheid. Maar ook fietsen en landbouwverkeer combineren op parallelwegen blijft gevaarlijk. In sommige situaties zijn er goede kansen voor een betere ontsluiting, bijvoorbeeld het aanleggen van kavelpaden rechtsreeks vanaf het land naar de provinciale weg, waarmee de woonkernen ontzien kunnen worden. Ook de problemen met modderoverlast door landbouwverkeer wordt vaak aangekaart. Tijdens oogstmomenten zouden burgers beter verwittigd moeten worden dat die periode er is en dat het gevaarlijk is. Zelfs na schoonmaken blijft het glibberig en hoewel het wordt aangegeven, men blijft te hard rijden. Dat zou meer samen opgelost moeten worden. Er worden wel stickers uitgedeeld, maar dat heeft geen rechtsgeldigheid. Bij wegwerkzaamheden hebben borden wel rechtsgeldigheid. Als er iemand in de sloot rijdt, heb je als ondernemer niks om op te staan ook al wordt er te hard gereden. Ten slotte geeft de brug over het kanaal problemen. Die draait elk half uur, soms staat men een half uur te wachten, omdat er nog gewacht wordt op boten die in de verte aankomen. Er komt binnenkort een tunnel voor autoverkeer onder het kanaal, maar daar mag geen landbouwverkeer doorheen. Dan moeten agrariërs wel over de brug. Vooral als er straks alleen landbouwverkeer overheen moet, wordt verwacht dat de brug nog langer opengehouden wordt. Om de problemen met het landbouwverkeer op te lossen, zouden ondernemers en overheden in gezamenlijk overleg oplossingen moeten zoeken.

5.5 Beschikbaarheid zoet water verbeteren

Voor beter salderende teelten als aardappelen heb je in veel jaren berekening nodig, maar het water is hier vaak te brak. Voor de landbouw zou zoet water opgevangen moeten worden. Normaal gesproken voeren sloten het water af, maar bij droge periodes kun je met stuwtjes in de sloten water vasthouden zodat het minder droog wordt. Hier zijn proeven voor geweest, maar die stuwtjes installeren kost geld. Als men dit alleen door boeren laat financieren, gaat dat niet lukken en er is ook overleg nodig om het goed af te stemmen. Andere mogelijkheden om zoetwater ter beschikking te stellen zijn opvang van zoet water uit België voordat het het Kanaal in komt, gebruikmaking van zoetwaterbellen in de grond en misschien industrietransportleidingen met zoet water. Voor deze verbeteringen in de waterhuishouding is het Waterschap de aangewezen samenwerkingspartij. Mogelijk kan hier ook met POP 3 gelden iets worden gedaan. Ontpolderingsprojecten geven ook zorg over verdere verzilting. Bijvoorbeeld bij Perkpolder (waar natuur aangelegd gaat worden) vindt weliswaar monitoring plaats, maar er zou ook een plan klaar moeten liggen wat er gedaan moet worden als het water te zilt wordt.

5.6 Verbetering faunabeheer

In de fruitteelt is veel schade van vogels en er is in de regio een ganzenopvanggebied waardoor boeren schade ondervinden. Hiervoor waren schadevergoedingsregelingen, maar die zijn plotseling verminderd en de mogelijkheden om daar aanspraak op te doen zijn moeilijker gemaakt. Het is jammer dat zulke dingen ineens gebeuren en dat er niet beter met de boeren overlegd wordt om bijvoorbeeld naar een tussenvorm te zoeken. Als boeren en natuurorganisaties gezamenlijk overleggen hoe faunabeheer het beste geregeld kan worden, wat boeren daar aan kunnen bijdragen en wat voor vergoeding daar redelijk voor is, komen er wellicht betere oplossingen.

5.7 Verbetering internet

Internetbereik en – snelheid in het buitengebied kunnen verbeterd worden. Met name voor smart-farming (bijvoorbeeld voor het gebruik van sensoren die data leveren over teelt, bewaring en bewerking, gebruik van satellietbeelden, gebruik van apps) is het nodig dat boeren, schuren, stallen, akkers en machines via breedbandverbindingen met elkaar in verbinding komen te staan. Verbetering van het internet is tevens een gemeentelijk belang dat verder reikt dan de landbouwsector.

5.8 Voorkomen beperkingen stikstofgebruik

In deze regio is er veel stikstofuitstoot door industrie. Dat resulteert in beperkingen van het stikstofgebruik in de landbouw. De industrie uitstoot wordt nu eigenlijk op de landbouw afgewenteld wat kan leiden tot minder handelingsmogelijkheden voor agrariërs. Deze zaken horen waarschijnlijk meer in de landelijke politiek dan in de provinciale politiek thuis. Hiervoor wordt al actie ondernomen door o.a. ZLTO.

5.9 Langere pachtduur

Op dit moment worden BBL gronden soms voor slechts een jaar uitgegeven. Als men maar voor een jaar pacht, gaat men niet zo gauw investeren in de grond, bijvoorbeeld geen bekalking uitvoeren. De grond raakt dan uitgemergeld en de ontwatering wordt slechter. Het zou goed zijn als de overheid grond met een langere pachtduur zou uitgeven, bijvoorbeeld gedurende een loopbaan van de agrarische ondernemer. De Provincie is de grootste grondeigenaar hier, dus er zijn mogelijkheden om dit te verbeteren.

5.10 Verminderen concurrentieongelijkheid België

Vrijstellingen op belastinggebied zijn op versneld tempo afgenomen en de assurantiebelaasting is hoger geworden. Verschillende ondernemers geven aan dat het belastingsysteem in België gunstiger is en dat arbeid, diesel en gewasbeschermingsmiddelen er goedkoper zijn. Als Belgen hier onder Belgische regels en condities kunnen boeren is dat oneerlijke concurrentie.

Men is van mening dat deze zaken meer in de landelijke politiek dan in de provinciale politiek thuis horen.

6 Synthese

6.1 Perspectief op innovatie en ontwikkeling

Ontwikkeling landbouw O. Z-Vlaanderen	
Sleutelfactor	Beeld Oost Zeeuws-Vlaanderen
Innovatieve ondernemers activiteiten	Breed palet individuele initiatieven op groei, specialisatie en niches Groep 'status quo' lijkt groot
Kennisontwikkeling	Lijkt niet anders dan rest van Nederland
Kennisverspreiding/ netwerken	Netwerken/activiteiten vooral op vaktechnische onderwerpen Weinig over economie/strategie
Richting aan zoekproces	Geen gedragen agenda en uitgesproken richting
Marktontwikkeling	Vooraf focus op goede kwaliteit in bulkmarkt en versterking ketenpositie (bewaring) Beperkt productontwikkeling en korte ketens
Middelen en faciliteiten	Meerdere zaken beperkend, o.a.: Verkaveling Landbouwverkeer Zoet water
Belangengroepen en lobby	Collectiviteit lijkt beperkt Lijntjes naar gemeenten vooral individueel

Voor het op niveau houden van een vitale landbouw, concurrerende bedrijven en het waarborgen van bedrijfscontinuïteit is het belangrijk dat bedrijven zich kunnen blijven ontwikkelen, aanpassen en kunnen innoveren. In bovenstaande tabel wordt de landbouw in Oost Zeeuws Vlaanderen gezien als een dynamisch geheel. De eerste kolom geeft 7 sleutelprocessen die van belang zijn voor de ontwikkeling en innovatie van de landbouw in de regio (ontleend aan Hekkert et al, 2007 Functions of innovation systems: a new approach for analysing technological change). Het is aannemelijk dat de ontwikkeling van de landbouw in Oost Zeeuws-Vlaanderen in een versnelling komt wanneer deze 7 processen elkaar versterken.

De interviews geven aan dat er veel ondernemers actief zijn met vernieuwing en ontwikkeling, vooral gericht op groei en specialisatie. De groep 'status quo' lijkt in de regio groot. Kennisverspreiding en netwerken richten zich op vaktechnische onderwerpen. Er is bijvoorbeeld veel animo voor bijeenkomsten rond bodemkwaliteit, precisielandbouw en mechanisatie via ZLTO, DLV, de Agro-industrie en Veldleeuwierik. Er wordt hiervoor weinig over de grens met België gekeken. Er wordt weinig gedeeld over bedrijfseconomische cijfers en strategievorming. In de workshop komt naar voren dat dit een cultuuraspect is. De bedrijven zijn sterk individueel en kiezen hun eigen pad, maar zien wel een flink aantal (collectieve) zaken die verbeterd kunnen worden. In hoofdstuk 5 komt een lijst voor met 10 onderwerpen. Voor de versterking van het perspectief van het gebied is het belangrijk dat een aantal enthousiaste ondernemers en andere stakeholders hiervoor een agenda vormgeven en de realisatie ervan ondersteunen.

6.2 Bouwstenen voor agendavorming

Wij adviseren de Provincie het initiatief te nemen voor een Agenda Landbouw Facilitering voor Oost Zeeuws-Vlaanderen. In dit rapport zijn op basis van de gesprekken met ondernemers een aantal voorstellen voor agendapunten gemaakt. Samen met belanghebbende partijen zou hierin prioritering moeten worden aangebracht, kunnen er agendapunten worden geschrapt of aangevuld. Adressering van deze punten is soms op lokaal niveau met ondernemers en gemeente, soms op provinciaal niveau en soms op landelijk niveau met landelijke politiek en belangenbehartigers.

Het lijkt handig hiervoor een kerngroep in te stellen met deelnemers die het zelf aangaat. Hierbij denken wij naast betrokkenen van de Provincie en agrarische vertegenwoordiging vooral aan ontwikkelingsgerichte agrarische ondernemers die de lead nemen in het bepalen van de richting. Afhankelijk van de agendapunten/deelprojecten kan de groep uitgebreid worden met bijvoorbeeld betrokkenen van de gemeente Terneuzen en Hulst, het Waterschap Scheldestromen, een belangengroep, onderzoekers en/of beleidsmedewerkers met zicht op provinciale, landelijke en Europese regelgeving en fondsen die realisatie mogelijk kunnen maken.

Inspiratie voor de aanpak kan bijvoorbeeld gehaald worden uit het initiatief in Noord Oost Nederland. Zeven gemeenten en provincies Groningen en Drenthe namen daar het initiatief voor de Agenda voor de Veenkoloniën. Gevoed door de ontwikkelingen in het gemeenschappelijk landbouw beleid (met negatieve inkomensconsequenties voor de zetmeelaardappeltelers) werd de landbouw hier nauw bij betrokken. Dit leidde tot een regiegroep Innovatie Veenkoloniën. Deze stond aan de basis voor een reeks aan initiatieven waaronder de innovatie-agenda Veenkoloniën met maar liefst 65 innovatieprojecten met landbouwers, ketenpartijen, natuurorganisaties en onderzoek- en adviesorganisaties.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving,
onderdeel van Wageningen UR
Edelhertweg 1
Postbus 430
8200 AK Lelystad
T (+31)320 29 11 11
www.wageningenUR.nl/ppo

Report 645

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

